

The function of cultural criticism in re-reading the role of gender stereotypes in women's limitations: A case study of the novel *Ayam Meah* by Kolut al-Khoury

Peyman Salehi, Associate Professor of Arabic Language and Literature, Ilam University

Hedieh Jahani¹, Ph.D of Arabic Language and Literature, Razi University

Ehsan Mostafapoor, Member of the faculty of Shahid Mahalati University of Qom

Received: 07-07-2022

Accepted: 02-01-2024

Introduction: Examining gender stereotypes in traditional societies, in addition to highlighting the inequalities between women and men in a society, leads to the explanation of the limitations created by the rule of traditions and misconceptions about how women behave in the family and the society.

Culture fuels gender stereotypes more than anything else. In this regard, culture creates a gender gap and gives men the main rights and special privileges. In the novel *Ayam Meah*, Kolut al-Khoury openly criticizes the gender stereotypes of the Syrian society, makes women's problems the main focus of her struggles, and fights against traditional beliefs arising from gender.

This article seeks to investigate the mentioned story based on gender stereotypes. By analyzing the most important concepts in the field of gender and using the descriptive-analytical method, the study represents the conflict and confrontation of false and traditional beliefs about women with new concepts and the foundations of modernity. The question to answer is how has Al Khoury actively criticizes the traditional beliefs of Arab culture and proves the power of women in recovering their human identity? Criticisms on the wrong traditional beliefs, the sufferings of women in eastern societies, the necessity of women's self-awareness in a gender unequal environment, and the conflict between traditional and modern women's intellectual foundations are the most important topics that Al-Khoury has raised in her novel. At the end of the novel, it can be concluded that eastern societies suffer from restrictive gender stereotypes. In such a situation, it is necessary for women to gain self-awareness and stay away from gender perspectives.

Methodology: The method of this research is descriptive and analytical. First, we extracted the data from the target book and then edited them and wrote the content in a descriptive and analytical way.

Cultural criticism is a nascent criticism that is the result of the progress of various critical sciences and is influenced by the foundations of other new critical schools such as modern historicism, anthropology, sociology of gender discourse, and women's criticism or the feminist movement. It needs to take advantage of the achievements of sociology, history, and systematic methods along with the methods of literary criticism. Although cultural criticism alone is not a regular method to

¹- Corresponding author: hediehjahani@yahoo.com

examine literary texts, by using other schools of criticism, it analyzes the relationship between literary texts and the cultural structures of a society. It also examines the literary text in the field of intellectual and cultural infrastructures hidden in the underlying context. The revision of literature from a feminist point of view is necessary due to the change of gender roles and the question of gender stereotypes and stereotypical thoughts about men and women in the last century. One of the main concepts built from cultural beliefs in traditional societies is gender stereotypes. Gender stereotypes represent common beliefs about how people act in the family and society. It also determines duties in their various personal and social relationships, thus creating many restrictions for people, especially women, and preventing them from achieving many goals. They are deprived of their natural rights. Literature clearly depicts the role of gender distinctions in women's lives. Literature, as an integral part of the cultural context of the society with a wide range of audiences, is one of the most important fields of cultural studies, which can be traced and criticized by analyzing its literary and cultural works and productions as well as the cultural beliefs and traditions that govern the society.

According to cultural critics, culture is a process and construct rather than a fixed definition. It is an entity formed by the interaction of gender, race, ethnicity, social class, and economic and similar factors. Gruthers (1995) defines culture as "an organized set of normative values that governs common behavior among members of a certain group or society, and social structure as an organized set of social relations that members of a society or group have in various ways". It describes how they get involved. Cultural structure can also be defined as a set of normative values that govern behavior and are common among people of a certain community or group.

The present research seeks to investigate the story *Days of Friendship* by using the descriptive-analytical method and the most important foundations of cultural criticism in the area of patriarchal discourse and gender inequality. This story of Al-Khouri is a field for girls to fight against the traditional patriarchal beliefs of the Syrian society, which creates a conflict between the old generation and the young generation of the society. The publication time of this novel (1959) is related to the years after the Second World War and the era of colonialism, war and internal conflicts in Arab countries, more importantly, the conflict between modernity and tradition, which is related to the vast feminist movements in the world.

Results and discussion: The main area of the contrast between tradition and modernity in the novel *Ayam Meah* (Days of Togetherness) by Kolut al-Khouri is the social beliefs and habits and sexism of the Arab society in relation to the behavior and activities of the women in the society. Al-Khouri's frank criticism of the intellectual and cultural atmosphere of the Arab society and the traditional foundations existing in its different layers regarding women and the unequal patterns of the patriarchal system in eastern societies, especially Syria, is very clear. He tries to point out that, in order to judge women and define their field of action, one should not rely on inherited beliefs in the society, and gender is not the focal point of women's identity at all; but rather, women's behavior, actions, attitude and way of thinking are their identity makers in different eras (Khamsa, 1383). Women's education, their employment and social and cultural activities and the redefinition of emotional relationships between boys and girls before marriage are the most important areas criticized by Kolut al-Khouri in the mentioned novel.

Conclusion: By openly criticizing the sexist and incorrect beliefs of Arab societies about women, restricting their freedom of action in individual and social life, and challenging the outdated and inherited gender stereotypes of the culture of these societies, Al-Khouri's story shakes the logic of women's inferiority within the family and the society. Al-Khouri shows how women fight and acquire different skills in their personal and social life to be able to adhere to their dignity and values along with freedom and independence. This is while many mental and psychological injuries may threaten them. Al-Khouri has strongly opposed the centralization of gender and its construction principles in the judgment of women, and she has depicted women as an independent and successful identity.

Al-Khouri represents the thoughts and opinions of different characters by using the dialogue technique and representing the discourse of different characters in the story. Reem's conversation (libertarian and radical woman) with her grandmother (traditional and passive woman), Reem's conversation with Nadia (moderate and intellectual woman), Reem's conversation with Ziad (semi-traditional man) and his occasional conflicts with his uncle (traditional man) show the attractiveness and dynamics of the story. It has become a manifestation of conflicting opinions and thoughts within the story. The story depicts girls' strong desire and effort to accompany the basics of modernity in several different fields.

By naming different characters in the story and showing how traditional or modern tendencies are, Kolut al-Khouri shows the different layers of society fight to prove or negate certain values and behavioral patterns. In the meantime, showing the faces of women and girls who are completely stagnant and passive in the shadow of the society's patriarchal culture is much more painful for the audience. Al-Khouri calls women to fight against the limiting beliefs ruling the society and to restore the independent identity of women. The remarkable point is the contrast of two views; one is a submissive woman with a patriarchal discourse and the other is a woman with an independent thinking and cultural thought. The difference between these two tendencies is well displayed in this story and shows the extent of women's limitations and identity crisis.

Keywords: Cultural critique, Gender stereotypes, Arabic novel, Kolut al-Khouri, Ayam Meah.

References

- Abbott, Pamela and Claire Wallace (۱۳۸۱), *Sociology of Women*, translated by Manijhe Najm Iraqi, Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Al-Khouri, Collet (۱۹۶۰), *Ayam Meah*, ۳rd edition, Beirut: Al-Tijabi al-Tijari for printing and distribution and publishing. [In Arabic].
- Allen, Roger (۱۹۹۷) *Al-Rawaiya Al-Arabiya*, translated by Hessa Hanif, Beirut: Al-Arabaya Al-Rawaiya Il-Derasat Wal-Nashr. [In Arabic].
- Azdanlou, Hamid (۲۰۰۶) *Getting to know the concepts of sociology*, Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Franzoi, Steven (۲۰۱۶) *Social Psychology*, translated by Mehrdad Firozbakht and Mansour Qanadan, Tehran: Rasa Cultural Services. [In Persian]
- Friedman, Jane (۱۳۸۱) *Feminism*, translated by Firuzeh Mohajer, Tehran: Ashian. [In Persian]

Gamble, Sara and Maggie Hamm (۲۰۱۲) *The Culture of Feminist Theories*, translated by Noushin Ahmadi Khorasani and Farah Qara Daghi, Tehran: Tehsehan Publishing House. [In Persian]

Guru Terez, Charles, (۱۳۷۴), *Sociology of Merten*, translated by Kesai, Zohra, Tehran, Allameh Tabatabai University. [In Persian]

Khamse, Akram (۲۰۰۴), "Investigation of gender role schemas and cultural stereotypes in female students", *Language Studies*, No. ۶, pp: ۱۳۴-۱۱۰ DOI: 10.22051/JWSPS.2004.1311 [In Persian]

McDonnell, D. (۲۰۱۰) *An Introduction to Discourse Theories*, translated by Hossein Ali Nozari, Tehran: Farhang Gideman Publishing House. [In Persian]

Moshirzadeh, Hamira (۲۰۱۲) *From movement to social theories, the history of two centuries of feminists*, Tehran: Shirazeh Research. [In Persian].

Mozer, Caroline (۱۳۷۲) "Gender Planning in the Third World", *Women's Role in Development*, Tehran: Roshangaran. pp. ۶۱-۱۲۳ [In Persian]

Nietzsche, Frederick (۱۳۷۰) *Beyond Good and Bad*, translated by D. Ashuri, Tehran: Khwarazmi. [In Persian]

Qalaba, Jameel (۱۹۸۲) *al-Mu'jam al-Falsafi*, first part, Beirut: Dar al-Kitab al-Lebanani. [In Arabic].

Rahmani, Ishaq and Shiva Tahid (۲۰۱۷) "Dialectic of tradition and modernity in the novels of Jazeera Sarbandari and Zakir Al-Jasat", *Arabic Literature*, Year ۱۰, Number ۱, pp: ۱۳۱-۱۱۶. DOI: 10.22059/JALIT.2018.137369.611371. [In Persian].

Weber, Marx (۱۳۸۴) *Economy and Society*, translated by Abbas Manouchehri, Tehran: Samt.

رمان «ایام معه» و نقش کلیشه‌های جنسیتی در بازنمود محدودیت‌های زنان

پیمان صالحی، دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب دانشگاه ایلام
هدیه جهانی^۱، دکتری زبان و ادبیات عرب دانشگاه رازی
احسان مصطفی پور، عضو هیئت علمی دانشگاه شهید محلاتی قم

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۱

چکیده

بررسی کلیشه‌های جنسیتی در جوامع سنتی، علاوه بر برجسته‌سازی نابرابری‌های زنان و مردان در جامعه، به توضیح محدودیت‌های ایجادشده بر اثر حاکمیت سنت‌ها و باورهای غلط در باب چگونگی رفتار زنان در خانواده و جامعه نیز منجر می‌شود. فرهنگ بیش از هر چیز دیگری به کلیشه‌های جنسیتی دامن می‌زند؛ به این صورت که در حیطه‌ی فرهنگ، یک شکاف جنسیتی در جامعه ایجادشده و حقوق اصلی و امتیازات ویژه در اختیار مردان قرار گرفته است. کولیت الخوری در رمان «ایام معه» با نقد صریح کلیشه‌های جنسیتی جامعه‌ی سوریه، مشکلات زنان را محور اصلی مبارزات خود قرار داده و با باورهای سنتی برخاسته از جنسیت، به مبارزه پرداخته است. این مقاله سعی دارد با بررسی داستان مذکور بر مبنای بررسی کلیشه‌های جنسیتی و تحلیل مهمترین مفاهیم حوزه‌ی جنسیت، با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی، به بازنمایی تعارض و تقابل باورهای نادرست و سنتی در باب زنان با مفاهیم نو و مبانی مدرنیته پرداخته و به این پرسش پاسخ دهد که الخوری، چگونه باورهای سنتی فرهنگ عربی را فعالانه مورد نقد قرار داده و قدرت زنان را در بازیابی هویت انسانی خود به اثبات رسانده است؟ انتقاد از باورهای سنتی غلط، رنج‌های زنان جوامع شرقی، ضرورت خودآگاهی زنان در محیط نابرابر جنسیتی، تعارض مبانی فکری زنان سنتی و مدرن، از مهم‌ترین مباحثی است که الخوری، در رمان خود بدان پرداخته است. می‌توان در پایان رمان به این نتیجه رسید که جامعه‌ی شرقی، از کلیشه‌های جنسیتی محدودکننده رنج می‌برد و در چنین حالتی ضروری است که زنان به خودآگاهی برسند و از نگاه جنسیتی دور بمانند.

کلیدواژه‌ها: نقد فرهنگی، کلیشه‌های جنسیتی، رمان عربی، کولیت الخوری، ایام معه

^۱-پست الکترونیکی نویسنده‌ی مسئول: hediehjahani@yahoo.com

مقدمه

نقد فرهنگی نقدی نوپا است که حاصل پیشرفت علوم نقدی مختلف و متأثر از مبانی دیگر مکاتب نقدی جدید همچون تاریخ‌گرایی نوین، انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی گفتمان جنسیت و نقد زنانه یا حرکت فمینیست است. نقد فرهنگی نیاز دارد تا از دستاوردهای جامعه‌شناسی، تاریخ و روش‌های سیستماتیک در کنار روش‌های نقد ادبی بهره‌برد. اگرچه نقد فرهنگی به تنهایی یک روش منظم برای بررسی متون ادبی نیست، اما با بهره‌گیری از سایر مکاتب نقدی سعی دارد ارتباط بین متون ادبی و ساختارهای فرهنگی یک جامعه را واکاوی کند و به بررسی متن ادبی در حوزه‌ی زیرساخت‌های فکری و فرهنگی پنهان در بافت زیرین آن بپردازد. بازنگری ادبیات از نگاه فمینیستی، به دلیل تغییر نقش‌های جنسیتی و مورد تردید قرارگرفتن کلیشه‌های جنسیتی و تفکرات قالبی درباره‌ی مردان و زنان، در قرن اخیر ضرورت یافته است. یکی از اصلی‌ترین مفاهیم برساخته از باورهای فرهنگی در جوامع سنتی، کلیشه‌های جنسیتی است که معرف باورهای مشترک در مورد چگونگی عمل افراد در خانواده و جامعه و نیز تعیین شرح وظایف در روابط مختلف فردی و اجتماعی آن‌ها هستند و بر همین اساس، محدودیت‌های بسیار زیادی برای افراد خصوصاً قشر زنان به وجود می‌آورند و آن‌ها را از رسیدن به بسیاری از حقوق طبیعی خود محروم می‌کنند. ادبیات به روشنی نقش تمایزهای جنسیتی را در زندگی زنان به تصویر می‌کشد و به عنوان بخش جدایی‌ناپذیر بافت فرهنگی جامعه، با توجه به طیف گسترده‌ای از مخاطبین آن، یکی از مهم‌ترین عرصه‌های مطالعات فرهنگی است که می‌توان، با تحلیل آثار و تولیدات ادبی و فرهنگی آن، باورها و سنت‌های فرهنگی حاکم بر جامعه را ردیابی و نقد کرد.

از نظر منتقدان فرهنگی، فرهنگ یک فرآیند و برساخته است، نه یک تعریف ثابت. مجموعه‌ای که در تعامل با جنسیت، نژاد، قومیت، طبقه‌ی اجتماعی، اقتصادی و عوامل مشابه تشکیل می‌شود. «گروئرز» فرهنگ را به عنوان «مجموعه‌ی سازمان‌یافته‌ای از ارزش‌های هنجارمند [تعریف می‌کند] که بر رفتارهای مشترک میان اعضای یک گروه یا یک جامعه‌ی معین فرمان می‌راند و ساختار اجتماعی را به عنوان مجموعه‌ی سازمان‌یافته‌ای از روابط اجتماعی که اعضای جامعه یا گروه به صورت‌های گوناگون در آن درگیر می‌شوند، توصیف می‌کند. ساختار فرهنگی نیز مجموعه‌ی متشکلی از ارزش‌های هنجاری است که بر رفتار حاکم بوده و بین افراد یک اجتماع یا گروه معین مشترک می‌باشد» (گروئرز، ۱۳۷۴: ۱۲۲).

پژوهش حاضر سعی دارد با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و بهره‌گیری از مهم‌ترین مبانی نقد فرهنگی در حیطه‌ی گفتمان مردسالار و نابرابری جنسیتی، به بررسی داستان «ایام معه» کولیت

الخوری پردازد. داستان الخوری، میدانی برای جدال دختران با باورهای سنتی مردسالار موجود در جامعه‌ی سوریه است که باعث ایجاد تقابل میان نسل قدیم و نسل جوان جامعه می‌شود. دوره‌ی انتشار این رمان (سال ۱۹۵۹م) به سال‌های پس از جنگ جهانی دوم و دوران استعمار، جنگ و درگیری‌های داخلی کشورهای عربی و مهم‌تر از آن، جدال مدرنیته و سنت ارتباط دارد که با حرکت‌های وسیع فمینیستی در جهان غرب به اوج خود رسیده است.

این پژوهش سعی دارد تا با الگوبندی و تحلیل چگونگی بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی در این رمان و نحوه‌ی برخورد شخصیت‌های این داستان با محدودیت‌های موجود، نقش باورهای سنتی در ایجاد محدودیت‌های آسیب‌رسان در زندگی زنان و دختران را ترسیم کرده و راه خلاص شدن از این کلیشه‌ها را بیان نموده و به این پرسش پاسخ دهد که رمان الخوری، چگونه فرهنگ و باورهای سنتی فرهنگ عربی را فعالانه مورد نقد قرار داده و خودآگاهی زنان را راهی برای عبور از این سنت‌ها دانسته است؟ و راه برون‌رفت زنان از بحران‌های اجتماعی را در چه می‌داند؟

پیشینه‌ی پژوهش

طبق بررسی‌های انجام شده، تاکنون پژوهش‌هایی نزدیک به پژوهش حاضر به رشته‌ی تحریر درآمده است که در اینجا به مرتبط‌ترین آنها اشاره می‌شود:

حسین پاینده در مقاله‌ی «مدلی متفاوت (نقد فرهنگی داستان «مدل» نوشته سیمین دانشور از سه منظر در مطالعات زنان)» (مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره‌ی ۱۱: ۱۳۸۷) ابتدا پس از مروری بر شالوده‌های نقد فرهنگی برآمده از مطالعات زنان، داستان کوتاه «مدل» نوشته سیمین دانشور را مورد بررسی قرار می‌دهد. سپس به‌طور خاص، به بررسی تأثیر مارکسیسم و پساساختارگرایی در مطالعات فرهنگی درباره‌ی ایمازهای زنان در آثار ادبی می‌پردازد و در پرتو همین نظریه‌ها، قرائت‌های دیگری از همین داستان از سیمین دانشور ارائه می‌گردد. تأکید نگارنده در این قرائت‌ها، هم بر تصاویری است که دانشور از فرهنگ مردسالارانه و جایگاه زنان در این فرهنگ عرضه می‌کند و هم بر اینکه داستان او چگونه همین فرهنگ را فعالانه مورد چالش قرار می‌دهد.

سیمین کاظمی و عبدالرضا نواح در مقاله‌ی «بررسی کلیشه‌های جنسیتی در آثار داستانی جلال آل احمد» (جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، شماره‌ی ۱: ۱۳۹۳)، به بررسی آثار جلال آل احمد از منظر مسأله‌ی زنان و کلیشه‌های جنسیتی می‌پردازند عنوان «کلیشه‌های جنسیتی» منجر به ذکر

این مقاله به‌عنوان یکی از مقالات پیشینه‌ی پژوهشی گردید؛ هرچند که اشتراک لفظی در عنوان این مقاله موجب ذکر نام آن شده است، ولیکن محتوا و روش کاملاً با هم متفاوت هستند.

محمد‌رضا نصر اصفهانی و همکاران در مقاله‌ی «نقد جایگاه اجتماعی-فرهنگی زن در رمان کلیدر» (متن پژوهی ادبی، شماره‌ی ۹۲: ۱۴۰۱) با طرح مباحثی مانند نقد جایگاه زنان در رمان کلیدر، بیان کاستی‌ها و عدم توجه به آموزه‌های منتقدانی چون گلدمن و بارت، موقعیت الهام‌بخشی این رمان را با نقص جدی همراه دیده و کوشیده است تا پاره‌ای از کاستی‌های نگاه اجتماعی-فرهنگی نویسنده را مورد تذکار قرار دهد. توجه به مسائلی چون نقد جایگاه زنان و بیان مسائل فرهنگی و اجتماعی در ارتباط با زنان می‌تواند از شباهت بین این مقاله و پژوهش پیش‌رو به‌شمار آید.

مقالاتی نیز در رابطه با رمان «ایام معه» به چاپ رسیده‌اند:

عبدالباسط عرب یوسف‌آبادی و همکاران در مقاله‌ی «بررسی تطبیقی زبان بدن در دو رمان ایام‌معه از کولیت خوری و بامداد خمار از فتانه حاج‌سیدجوادی» (پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، شماره‌ی ۲۱: ۱۳۹۸)، به بررسی زبان بدن در رمان ایام‌معه اثر کولیت خوری و بامداد خمار نوشته‌ی فتانه حاج‌سیدجوادی با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی پرداخته‌اند.

عبدالباسط عرب یوسف‌آبادی و همکاران در مقاله‌ی «بررسی مناسبات دال و مدلول در ارتباطات غیرکلامی رمان ایام‌معه» (نقد ادب معاصر عربی، شماره‌ی ۲۲: ۱۴۰۰)، با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی، هم‌نشینی دال و مدلول در ارتباطات غیرکلامی رمان «ایام‌معه» از کولیت الخوری را مورد بررسی قرار داده‌اند.

پیمان صالحی و کلثوم باقری در مقاله‌ی «تحلیل شخصیت اصلی رمان ایام‌معه بر اساس نظریه خودشکوفایی آبراهام مزلو» در سال (ادب عربی، شماره‌ی ۴: ۱۴۰۰)، به بررسی شخصیت اصلی رمان ایام‌معه اثر کولیت الخوری بر اساس نظریه‌ی مزلو پرداخته‌اند.

با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده می‌توان نتیجه گرفت که تاکنون هیچ پژوهشی در زمینه‌ی بررسی نقش کلیشه‌های جنسیتی در محدودیت‌های زنان در رمان «ایام‌معه» انجام نشده و پژوهش حاضر، با این عنوان علاوه بر تلاش برای معرفی رمان مذکور، مهم‌ترین مبانی مورد انتقاد نویسنده در باب جهان زنان را مورد بررسی قرار می‌دهد.

تقابل سنت و مدرنیته و نقد باورهای فرهنگی

یکی از مهم ترین عوامل پیدایش نقد فرهنگی، ظهور نهضت تجددخواهی یا مدرنیته است. پدیده‌ی مدرنیته، محصول جریان‌ات و رخدادهایی بود که در غرب اتفاق افتاد. غیر از انقلاب‌های علمی، تحولات دیگری که در مسائل سیاسی و اقتصادی مردم مغرب‌زمین رخ داد، در پیشبرد جامعه به سوی مدرنیته سهم انکارناپذیری داشته‌اند. از جمله‌ی این تحولات می‌توان به انقلاب‌های سیاسی در آمریکا و فرانسه و انقلاب صنعتی در انگلستان اشاره نمود (آبوت و همکاران، ۱۳۸۱: ۲۱۸). پیدایش مدرنیته به‌طور خاص، به شکل‌گیری اصطلاحاتی چون فردگرایی، نظام سرمایه‌داری و نظام صنعتی پرولتاریا و در زمینه‌ی هنر و فرهنگ نیز با انتشار کتاب‌هایی از نویسندگانی چون توماس مان، جیمز جویس، تی اس الیوت، فرانس کافکا، مارسل پروست و ویلیام فاکنر مرتبط است (رحمانی و متحد، ۱۳۹۷: ۶۲). نقطه‌ی مقابل مدرنیته، سنت و مبانی سنتی مطرح در جامعه است. «سنت [به] مجموعه باورهایی [گفته می‌شود] که از نسلی به نسل دیگر قابل انتقال است» (ویر، ۱۳۶۷: ۳۹). درستی یا معقول بودن اعمال و رفتار سنتی، براساس سابقه‌ی حضور در مدت زمانی ارزیابی می‌شود که اعمال و آداب مورد قبول جامعه بوده است (عضدانلو، ۱۳۸۶: ۳۶۹). باورهای فرهنگی، یکی از مظاهر اصلی کنش سنتی است که بیش از آن که در فضای واقعی میان پدیده‌های واقعی و اشیا دیده شود، در سطح ذهنی و روانی افراد قابل مشاهده است. از نگاه ماکس وبر کنش‌های اجتماعی به چهار دسته‌ی «کنش‌های عقلانی معطوف به هدف»، «کنش‌های عقلانی معطوف به ارزش»، «کنش‌های عاطفی» و «کنش‌های سنتی» تقسیم می‌شود. در نگاه او، کنش سنتی، کنشی است که افراد «بدون دلیل» آن را می‌پذیرند و فقط به این خاطر که یک هنجار قدیمی و الزام‌آور است، آن را انجام می‌دهند. از این نگاه، کنش سنتی رفتاری است بدون بررسی‌های خردگرایانه (ویر، ۱۳۸۴: ۱۶۳). یکی از حوزه‌های اصلی جدال سنت و مدرنیته براساس بازبینی در باورهای موروثی و خودساخته‌ی بشری، حوزه‌ی جنسیت است که موضوعی مربوط به فرهنگ می‌باشد و توسط جنبش فمینیستی یا نقد زنانه مطرح شده و پایه‌های فکری و فرهنگی جوامع مردسالار را به لرزه درآورده است.

فمینیست و بازنگری در موقعیت جنسیتی نابرابر زنان و مردان

تقریباً سی سال بعد از پیدایش مبانی مدرنیته و مطرح شدن آن‌ها در جوامع غربی، شاخه‌ی نقد زنان یا فمینیست متولد شد. این نوع نقد، به‌طور خاص بر مسائل مربوط به زنان متمرکز است و امروزه به طور عام، به حیطةی مطالعات فرهنگی در امور متمرکز بر مفهوم جنسیت مربوط است. باید توجه داشت که جنسیت، مفهومی کاملاً متمایز با مفهوم جنس است و شامل «تفاوت‌های

زیست‌شناختی و بیولوژیکی» (فریدمن، ۱۳۸۱: ۱۹) می‌شود. نقد فرهنگی از مبانی مدرنیته و خصوصاً تفکرات مارکس در مبارزه با نظام سلطه و مبارزات طبقاتی بهره گرفت؛ زیرا فمینیست‌ها نیز به سلطه‌ی مردان بر امکانات جامعه معترض بوده و سعی کردند تا نابرابری بین زن و مرد را در نقش الگوهای فرهنگی جامعه خصوصاً در زمینه‌ی جنسیت بر ساخته از نظام مردسالار و کنش‌های سنتی حامی این سلطه توجیه کنند. در ادبیات فمینیستی، واژه‌ی جنس و به تبع آن، تفاوت‌های جنسی، به عنوان ویژگی‌های زیست‌شناختی، صرفاً به جنبه‌ی بیولوژیکی فرد اشاره دارد (هام و گمبل، ۱۳۸۲: ۳۹۸). حرکت‌های مختلف فمینیستی، بیش از هر چیز بر دو مفهوم «مردسالاری» و «تبعیض جنسیتی» متمرکز شده و بر این نکته تأکید دارند که «طبقه‌ی جنسی چنان ژرف است که به چشم نمی‌آید... فروپاشی زنان تنها در حوزه‌های نمایانی مانند قانون و اشتغال نیست؛ بلکه در روابط شخصی نیز وجود دارد. تفاوت میان جنسیت‌ها به تمامیت زندگی شکل می‌دهد و زنان نه تنها با مردان فرق دارند، بلکه نسبت به مردان [نیز] فرودست هستند» (آبوت و والاس، ۱۳۸۱: ۲۹۵ - ۲۹۴). فرهنگ بیشتر از همه، به کلیشه‌های برخاسته از جنسیت دامن می‌زند. در این حیطه، یک شکاف جنسیتی در جامعه ایجاد شده است؛ به این صورت که جامعه به دو گروه زن و مرد تقسیم شده و حقوق اصلی و امتیازات ویژه در اختیار گروه مردان قرار گرفته است. وجه مشخصه‌ی فمینیسم این است که این وضعیت را قابل اعتراض می‌داند و این مخالفت، مستلزم بررسی انتقادی موقعیت کنونی و گذشته‌ی زنان و چالش یا ایدئولوژی‌های مردسالارانه‌ی حاکم است که فرودستی زنان را طبیعی و اجتناب‌ناپذیر می‌دانند (همان: ۳۱).

نخستین حرکت جنبش‌های زنان جهان عرب، در مصر اتفاق افتاد. زنان روشنفکر مصری، همزمان با مبارزات استقلال‌طلبانه، از حرکت‌های فمینیستی الهام گرفته و برای مطالبات قانونی خود تلاش کردند. در سایر کشورهای عربی نیز مانند مصر، زنان در مبارزه با کلیشه‌های جنسیتی و باورهای سنتی حاکم بر جامعه شرکت کردند و از طریق این مبارزات، به حقوق ارزنده‌ی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دست یافتند. از جمله‌ی آن‌ها می‌توان به افزایش سن ازدواج تا ۱۴ سالگی، اجازه‌ی تحصیل دختران و حق رأی اشاره کرد.

کولیت الخوري و رمان «أیام معه»

کولیت الخوري در سال ۱۹۳۱ در یک خانواده‌ی مبارز و فرهنگی متولد شد. پدر بزرگ کولیت، فارس الخوري، قهرمان مردمی بود و کولیت الخوري، کتاب «أیام معه» را به پدر بزرگ خود تقدیم کرده است. کولیت، به عنوان چهره‌ی شاخص مبارزات فمینیستی در ادبیات عرب شناخته می‌شود.

الخوري، ۲۸ اثر ادبی را به چاپ رسانده و از کتاب های وی می توان به «العشرون عاماً» (مجموعه اشعار به زبان فرانسه) (۱۹۵۷)، «رعشة» (شعر به زبان فرانسه) (۱۹۶۰)، «ليلة واحدة» (۱۹۶۰)، «أنا و المدي» (مجموعه داستان های کوتاه) (۱۹۶۲)، «کیان» (مجموعه داستان های کوتاه) (۱۹۶۸)، «دمشق بيتي الكبير» (داستان بلند) (۱۹۶۹)، «الكلمة الأثی» (داستان بلند) (۱۹۷۱)، «قصتان» (۱۹۷۲)، «و مر الصیف» (رمان) (۱۹۷۵)، «أغلی جوهرة بالعالم» (نمایشنامه) (۱۹۷۵)، «دعوة إلى القنيطرة» (داستان) (۱۹۷۶) اشاره کرد.

رمان «ایام معه» در سال ۱۹۵۹ برای نخستین بار به چاپ رسید و تاکنون هفت بار تجدید چاپ شده است. این کتاب، به واسطه ی زبان تند و انتقاد صریح الخوري به فرهنگ و باورهای کلیشه ای جامعه، جدال وسیعی در جوامع عربی را ایجاد کرد. محوریت زنان در اعتراض به وضعیت نامطلوب زنان، صراحت در جانبداری از عشق که به عنوان یک تابو در جامعه ی عربی است و بازنگری در سنت های موروثی در باب ازدواج همگی سبب شد تا این کتاب، مدت ها هدف انتقادات تند و تیز منتقدین قرار واقع شود. نظرات متعدد و متناقض ناقدین در باب این رمان، نشان از تأثیر گسترده ای دارد که این رمان بر جامعه ی سوریه گذاشته است؛ تا جایی که راجر آلن عقیده دارد که حتی عنوان این کتاب نیز، تحدی جویانه است و ظهور آن در جامعه، چهره ی جدیدی از روابط عاطفی قبل از ازدواج میان پسر و دختر را رواج داد (آلن، ۱۹۹۷: ۱۵۲). رمان حاضر، توسط آذر آیتی ترجمه و در انتشارات پژواک کیهان منتشر شده است.

خلاصه ی داستان

شخصیت اصلی داستان، دختری مسیحی و هفده ساله به نام «ریم» است که بعد از اتمام تحصیلات متوسطه، به شدت تمایل به ادامه تحصیل دارد؛ اما از سوی پدر مجبور به ترک تحصیل می شود. وی برای رهایی از این محدودیت، با پسر یکی از آشنایان خود که متولد و بزرگ شده ی فرانسه است، ازدواج می کند. پسر بعد از مراسم عقد، برای ادامه تحصیل به کشور خود بازمی گردد و به مدت سه سال به دمشق نمی آید. بعد از مدتی پدر و مادر ریم از دنیا می روند و وی به همراه خواهر کوچک خود و خدمتکارشان زندگی می کند؛ در حالی که ریم، با وجود مخالفت و طعنه های گزنده ی عمو و مادر بزرگ خود، به سرکار می رود. مدتی بعد ریم با موزیسینی به نام زیاد آشنا می شود که برای مدتی طولانی در اروپا زندگی کرده و به بی بند و باری مشهور شده است. تفکرات تجددخواهانه ی زیاد و اصرار وی به ادامه تحصیل ریم، سبب می شود تا دختر به سمت او جذب شده و به شدت به وی وابسته شود؛ تا حدی که هویت اصلی خود را فراموش کند. تعریف

متفاوت "زیاد" از عشق و کرامت زن، سبب می‌شود تا ریم با چالش‌های زیادی در خانواده و محیط جامعه روبرو شود؛ اما سرانجام با بازیابی هویت اصلی خود، سعی می‌کند تا دمشق را ترک کرده و به دنبال کشف توانایی‌های ذاتی خود برود.

بحث و بررسی

اصلی‌ترین حوزه‌ی بازنمایی تقابل سنت و مدرنیته در رمان «ایام معه» کولیت الخوری، باورها و عادت‌های اجتماعی و جنسیت‌زده‌ی جامعه‌ی عربی نسبت به رفتار و فعالیت زنان در حیطه‌ی جامعه است. نقد صریح الخوری، به فضای فکری و فرهنگی جامعه‌ی عرب و مبانی سنتی موجود در لایه‌های مختلف آن در باب زنان و الگوهای نابرابر نظام مردسالار در جوامع شرقی خصوصاً سوریه، بسیار صریح است. وی تلاش می‌کند تا این نکته را خاطر نشان سازد که برای قضاوت زنان و تعریف میدان عمل آن‌ها، نباید بر باورهای موروثی در جامعه متکی بود و به هیچ‌عنوان، جنسیت وجه کانونی هویت زنان نیست، بلکه، رفتار، کردار، نگرش و شیوه‌ی تفکر زنان است که در اعصار و برهه‌های گوناگون هویت او را می‌سازد (خمسه، ۱۳۸۳: ۱۳۲). تحصیل زنان، اشتغال و فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی آن‌ها و بازتعریف روابط عاطفی دختر و پسر قبل از ازدواج، مهم‌ترین حوزه‌های مورد انتقاد کولیت الخوری در رمان مذکور است:

زنان و محرومیت از حق تحصیل

یکی از راه‌هایی که زنان همیشه برای توانمندسازی، ارتقاء سطح اجتماعی و از بین رفتن موانع نابرابری از آن بهره برده‌اند، تحصیلات و آموزش بوده است. «گفتمان فمینیست لیبرال برابری جنسیتی بیشتر را عامل توسعه‌ی بیشتر می‌داند و لذا راهکارهایی چون توانمندسازی زنان، رفع موانع نابرابری جنسیتی و تبعیض برای افزایش میزان دسترسی زنان به آموزش عالی را دنبال می‌کند» (موزر، ۱۳۷۲: ۱۶۵). اولین حوزه‌ی مورد انتقاد کولیت الخوری در رمان «ایام معه» نیز، عدم دسترسی زنان به امکانات برابر با مردان در زمینه‌ی تحصیل و پرورش استعدادها و زنان است؛ جایی که زنان به اجبار خانواده و تحت سیطره‌ی قدرت نظام مردسالاری، از ابتدایی‌ترین حق خود، یعنی تحصیل در دانشگاه‌ها محروم می‌شوند.

در این داستان، بعد از آنکه «ریم غالی» تحصیلات متوسطه را به اتمام می‌رساند، از سوی جامعه‌ی سوریه از ادامه‌ی تحصیل محروم می‌شود. پدر وی، به‌عنوان یکی از چهره‌های سنتی جامعه، تسلیم باورهای جنسیت‌زده‌ی رایج در جامعه‌ی سوریه شده و به هیچ‌عنوان حاضر نمی‌شود

تا دختر به آرزوی خود، یعنی تحصیل در دانشگاه، جامه‌ی عمل بپوشاند. این امر، علاوه بر سرخوردگی شدید دختر، به کینه و عناد وی با جامعه و باورهای فرهنگی رایج در آن نیز منجر می‌شود:

«بعد أن حصلتُ على شهادة «بكالوريا» وكنْتُ في السابعة عشرة، وملاً النجاح حاضري بالنشاط وزين مستقبلي بالآمال، لكن والدي رفض أن أكمل دراستي وأدخل الجامعة، لأن الفتاة في بلدي، لا حاجة بها إلى الشهادة العليا... زلزلني رفضه. كيف، كيف أقبل أن أعيش حياة تافهة؟ ... وعدتُ أقنع والدي، فاستاء وغضب، وابتدأت مناقشاتنا وتعكر جو بيتنا، فلم أجد بدا من الرضوخ، يائسة ناقمة وطرحت فكرة العلم من دماغي» (الخوري، ۱۹۶۰: ۲۳).

تقابل تفکر نوین دختر در برابر تفکرات سنتی و باورهای غلط و موروثی جامعه، در جنبه‌های مختلف فعالیت‌های فکری و فرهنگی وی نمود پیدا می‌کند. در حالی که جامعه به دنبال حبس وی در خانه است، او به دنبال ادامه تحصیل و کسب مهارت‌های هنری است:

«أنا لم أوجد فقط لأتعلم الطهي ثم أتزوج فأنجب أطفالاً ثم أموت.. إذا كانت هي القاعدة في بلدي فسأشذ أنا عنها، أريد أن أحصل على شهادات عالية، أريد أن أدرس الموسيقى، أن أكتب الشعر...» (همان)

اما هر کدام از این فعالیت‌ها به شدت از سوی خانواده و اعضای جامعه نفی می‌شود و دختر، از تک‌تک خواسته‌های برحق خود محروم می‌ماند:

«حتى كتابتي للشعر كانت لا تخلو من معاكسات، فقد كان عمي يقول للجميع: هذه الفتاة ليست متزنة. لماذا تنشر أشعارها في المجالات؟ وماذا تفيدها كتابة الشعر؟ إنها فتاة غريبة الأطوار.. وكانت هذه الآراء تسر الناس طبعاً وتلقى في نفوسهم ترحيبهم وكانت تجرحني أنا» (همان: ۲۴).

نتیجه‌ی رویارویی نابرابر تفکرات فکری جدید دختر در برابر باورهای سنتی و جنسیت‌زده‌ی جامعه‌ی سوریه، ازدواج بدون فکر وی با یک جوان فرانسوی است؛ در حالی که دختر، خانواده و جامعه را همچون سدی در برابر رسیدن به خواسته‌هایش می‌بیند، سعی می‌کند تا از طریق ازدواج، خود را از جو سنگین این قضاوت‌ها رها کند. مشکل اصلی و بزرگ این ازدواج، عدم شناخت دختر از همسری است که برای خود انتخاب کرده است:

«لم أكن أعرف عن ألفريد سوى أنه في الثانية والعشرين من عمره... كنت أريد أن أهرب من جو ثقيل، أعيش مرغمة تحت وطأته، فلجأتُ إليه... حين طلب مني أن أتزوجه، قبلتُ منه مع أنني كنت أكره الزواج، لأنني اعتقدتُ أن زواجي به هو الوسيلة الوحيدة التي تجعلني أحقق آمالي، فأكمل دراستي وأغذيتُ ميولي الفنية، وأكون شخصيتي بحرية» (همان: ۲۶-۲۴).

ریم، که به طور کامل از محیط فکری جامعه و مردان سوری ناامید شده است، تنها راه فرار را ازدواج با یک مرد غربی و با تفکراتی جدید می‌داند تا وی را به آرزوها و اهدافش برساند. انتقاد اصلی کولیت الخوری در این بخش از رمان، به خوبی متوجه جامعه و باورهای کلیشه‌ای آن است که زنان را در مورد ازدواج تحت فشار قرار می‌دهند و هر نوع شکست احتمالی در زندگی مشترک را متوجه آنان می‌بینند. مرگ ناگهانی پدر و مادر، به تنهایی بیشتر قهرمان داستان منجر می‌شود؛ تا جایی که وی با وجود داشتن فامیل‌های نزدیک، ترجیح می‌دهد به همراه خواهر کوچکترش زندگی کند و از نیش و کنایه‌های گاه و بی‌گاه آن‌ها در امان بماند.

فرو دست بودن زنان و غلبه‌ی گفتمان مردسالار

غلبه‌ی مردسالاری در جوامع سنتی همیشه قابل مشاهده بوده است. سلطه‌گری در اغلب مواقع به دور از صفات برابری و عدل می‌باشد؛ در واقع بر اساس گفته‌ی ادیب لبنانی «جمیل صلیبا»، به سلطنت و حکومت فردی بر فرد دیگر با هدف کسب سود و منفعت گفته می‌شود (صلیبا، ۱۹۸۲: ۶۷۰/۱). مردسالاری و مطیع بودن زنان که از مظاهر این سنت هستند، در داستان الخوری و در قالب چهره‌ی زنانی ترسیم شده که به صورت منفعل و مطیع، در برابر نظام مردسالار جامعه سکوت کرده و در برابر آن به صورت کلی تسلیم شده‌اند. تصویر آن‌ها، تصویر زنانی سنتی است که بر آن‌ها ویژگی‌های کلیشه‌ای فرهنگی و سنتی یک مادر، همسر و نقش‌های خانوادگی سنتی و نه اجتماعی غلبه دارد. اولین چهره‌ی زن سنتی در این داستان، متعلق به مادر بزرگ ریم است که به طور کامل در هویت بازتولیدی گفتمان مردسالار فرو رفته است. درحقیقت، نظام مردسالاری، سبب می‌شود تا جامعه‌ی مردان در موضع قدرت، یعنی موضع فرادست قرار گرفته و به تمامی امکانات جامعه دسترسی داشته باشند. این امر، از جهت دیگر سبب می‌شود تا موضع زنان در موقعیت فرو دست تثبیت شود و مانند جزئی از امکانات جامعه، در جهت رسیدن به خواسته‌های مردان عمل کنند و بر اساس دیدگاه و باورهای آن‌ها تعریف شوند. مادر بزرگ، چهره‌ی یک زن کاملاً سنتی است که به صورت منفعل و مطیع، در برابر نظام مردسالار جامعه سکوت کرده و بقیه را نیز به سمت قبول این باورهای کلیشه‌ای-فرهنگی سوق می‌دهد. درحقیقت، تسلط گفتمان مردسالار در جامعه‌ی سنتی سوریه، سبب شده تا وی، به عنوان یک مادر، نه تنها دختر را همراهی نکرده، بلکه به عناد با دختر نیز پردازد. «تاکنون این زنان بوده‌اند که زن را بیش از همه سرزنش کرده‌اند نه ما» (نیچه، ۱۳۷۵: ۲۳۲).

«لكن نعمتي تغلبت على ألمي، عندما جاءت جدتي بعد لحظات، تثير جو الحقد الذي أحياه عمي: ماذا دهاك يا ريم؟ الفتاة لا تعمل إلا إذا كانت بحاجة ماسة إلى كسب عيشها.. هل ينقصك شيء؟ لباس.. أكل.. أي شيء؟» (الخوري، ۱۹۶۰: ۳۱).

در حقیقت، مادران سنتی در جریان ی غلط، به نوعی خودباختگی هویتی دچار شده و پذیرفته اند که نقش آنان در خانواده حاشیه ای، فرعی و کم اهمیت است. در این حالت، آن ها به شدت منفعل و وابسته هستند؛ اما چون از سوی جامعه و خانواده تأیید می شوند، این گونه می پندارند که راه درست همین است.

در فرآیند پذیرش فرودستی زنان در برابر مردان از سوی خود زنان، آن ها تبدیل به موجوداتی می شوند که تلاش دارند تا این روند را ادامه دهند و به نوعی دختران خود را برای تبدیل شدن به یک هویت کم اهمیت یا بی اهمیت سوق دهند. زن دیگر کسی نیست که در مقابل قدرت قرار داشته باشد، بلکه خود اوست که مناسبات قدرت را بازتولید می کند و به کسی که قدرت را می پذیرد، تبدیل می شود. به تعبیری دیگر، همزمان به فاعل قدرت و مفعول قدرت دگرپرسی می یابد. زن، دیگر موجودی نیست که آگاهانه آزادی خود را سرکوب کند، بلکه او در تقویت این ساز و کار قدرت، فاقد هرگونه اراده و روشن بینی است (مک دانل، ۱۳۸۰: ۹۶). در جوامع مردسالار، از بُعد فرهنگی، یک شکاف جنسیتی در جامعه ایجاد می شود؛ به این صورت که جامعه به دو گروه زن و مرد تقسیم شده و حقوق اصلی و امتیازات ویژه در اختیار گروه مردان قرار می گیرد. براساس الگوی جنسیت، هویت زنان مساوی با نقش های مادری، خانه دار بودن و دوری از رفتارهایی است که استقلال فردی آنها را به نمایش می گذارد. هر زنی تنها در ارتباط با خانواده و یا همسر تعریف می شود: تا به او تهمت زده نشود:

«أنا لست بحاجة إلى أموالكم، أنا لست بحاجة إلى وجودكم حولي. أنا في حاجة إلى حياتي.. شخصيتي.. إلى فرديتي إلى إثبات وجودي.. كيف لا تفهمون ذلك؟ أنا لست عبدة! عبدة لكم.. للمجتمع، لآراء الناس ألا تشعرين بأنني أموت؟ أموت في هذا الفراغ..» (الخوري، ۱۹۶۰: ۳۲).

در داستان الخوري، ریم، تلاش می کند تا به دور از قضاوت های نادرست جامعه، هویتی مستقل داشته باشد و زندگی را براساس اهداف و آرزوهایش به پیش براند و در این راه، از جامعه و اطرافیان خویش دوری می کند تا در معرض تهمت های آن ها قرار نگیرد.

تقلیل زن به عنوان یک هویت جنسی

یکی از بارزترین مفاهیمی که در مورد زن و اندام زنانه‌ی وی در جامعه ریشه یافته، فریبندگی و اغواگری زن و تقلیل وی به بدن و اندام‌های زنانگی اوست. فمینیست‌ها تأثیر پدرسالاری در حوزه‌ی زندگی فردی زنان را در دو ساحت هویت و خودپنداره‌ی زنان از زنانگی و ساحت امور شخصی و مسائل مربوط به بدن زنان برجسته می‌کنند (مشیرزاده، ۱۳۸۲: ۲۹۳). بنابراین حضور زنان در فضاهای عمومی از طرفی پاکی و عفت زنانه را تهدید کرده و از طرف دیگر تقدس و مصونیت فضا را نیز خدشه‌دار می‌کند. حضور زنان در این فضا می‌تواند به اغوای جنسی مردان بیانجامد و خود زنان را هم مورد آسیب قرار دهد. این امر در جوامع توسعه‌نیافته که از آن برای توجیه هوس‌رانی مردان استفاده می‌کنند به شکل بارزی قابل رؤیت است. یکی از عرصه‌های اصلی مخالفت ورود زنان به فضای عمومی مربوط به امکان اشتغال زنان است؛ در داستان الخوری، دختر بعد از آنکه از سوی نامزد خود رها می‌شود و پدر و مادر را نیز در یک حادثه از دست می‌دهد، سعی می‌کند تا وقت خود را در قالب یک کار بیرون از خانه سپری کند. این امر با واکنش شدید اعضای خانواده و نیز جامعه همراه می‌شود:

«قررتُ أن أعمل. جاء عمي إليّ ... ابتدرني: أضحیح أنك ستعملين؟ أجبته بهدوء: لقد ابتدأت العمل اليوم.. زأرتِ النقمة في أساريه: ماذا تقولين؟ اليوم؟ كيف لا تفكرين في عواقب الأمور، ماذا سيظن الناس؟ ماذا سيقولون عنا ألا تكفينا الأقاويل التي تلاحقك في كل مكان؟» (الخوري، ۱۹۶۰: ۳۱). الخوري، در داستان خود نگاه جامعه به زن به‌عنوان یک موجود اغواگر را به‌شدت محکوم کرده و مسئولیت محبوس ماندن زنان در فضای خانه و بی‌حیایی مردان در محیط عمومی را بر گردن جامعه و فرهنگ نادرست آن انداخته است:

«كان كل مقهى نمر به يعج بالرجال. أين نساؤنا؟ ألا ترغب إحداهن في فنجان من القهوة خارج جدران بيتها؟ وفجأة أحسستُ بألوف السهام تخترق جسدي. التفتُ فاذا كل من في المقهى، من رجال، يسف إليّ النظر والعيون كالعلق، تحيط بي وكأنها تريد أن تتغذى من لحمي ومن دمي. الجوع يصيح في المقل، مجرد كوني امرأة، جميلة أو غير جميلة، شابة أو غير شابة، جعلهم يسلون كل شيء وأوقفهم عن الحديث عن لعب النرد وعن شرب القهوة. ... لا توجد حرية في بلدة لا مجال فيها لممارسة هذه الحرية» (همان: ۱۳۳).

شجاعت و تسلیم‌ناپذیری قهرمان داستان، در برابر باورها و کلیشه‌های جنسیتی حاکم بر جامعه، سبب می‌شود تا وی برای رسیدن به آزادی تلاش کند؛ اما نگاه مسموم مردان و تبدیل زن به یک هویت جنسی در جامعه‌ی مردان، او را به‌شدت آزرده‌خاطر می‌سازد.

خودآگاهی زن نسبت به جایگاه خود و توازن سنت و مدرنیته در داستان

خودآگاهی، شناخت احساسات، باورها، علایق، اندیشه‌ها، خواسته‌ها، نیازها و نقاط ضعف و قوت و همینطور شناخت خود در روابط با دیگران است. افراد خودآگاه روی خود تمرکز دارند و گزاره‌های زیادی برای توصیف آن در اختیار دارند. هرچند که خودآگاهی در همه‌ی افراد بشر از هجده ماهگی شکل می‌گیرد و تا سنین کهنسالی ادامه پیدا می‌کند، اما افرادی هستند که از این صفت به‌طور ویژه‌ای برخوردارند. صفت خودآگاه بودن به افرادی نسبت داده می‌شود که دائماً بر روی خود متمرکز هستند که می‌تواند هم در بُعد فردی باشد هم اجتماعی (فرازوی، ۱۳۸۶: ۵۵).

خود آگاهی زنانه که در مطالعات معاصر فمینیستی مطرح است، آگاهی جنسیت بنیاد نسبت به خود می‌باشد که در یک بیان کلی می‌توان آن را به این شکل تعریف نمود: فرآیندی روانشناختی که والد و مولد خود تأمل‌گری و بازاندیشی زنان در موقعیت‌شان در جامعه و خانواده، به‌عنوان یک فرد است و معمولاً با افزایش سطح سواد، رفاه اقتصادی و آسیب‌های فکری و اجتماعی رابطه‌ی مستقیمی دارد و موجب تغییر ساختارهای اجتماعی و هویت فردی می‌شود. با توجه به این تعریف، کشف و تبیین خودآگاهی زنانه در جامعه و انعکاس آن در رمان‌های اجتماعی از اهمیت وافر برخوردار است. می‌توان با بررسی رمان «ایام معه»، بروز خودآگاهی زنانه و فرآیند آن را مطالعه کرد. در این رمان اصلی‌ترین عاملی که "ریم" را به خودآگاهی و یافتن جایگاه حقیقی خود در جامعه فرامی‌خواند، دوراهی میان (آلفرد و زیاد) است؛ اولی به عنوان نامزد عقلی ریم که به‌شکلی عجولانه و بدون هیچ‌گونه شناختی با وی محرم شده، اما از او دور مانده و این جدایی سال‌ها به طول انجامیده است؛ دومی عشق ناپخته‌ی ریم می‌باشد که با وجود تفاوت مذهبی (ریم مسیحی و زیاد مسلمان) و نیز تفاوت سنی ده سال، به او علاقمند شده و روابط عاطفی میان آن دو شکل گرفته است. تعهد ریم به آلفرد و علاقه‌ی وی به زیاد، سبب ایجاد کشمکش‌های درونی در وی می‌شود که در نهایت او را به خودآگاهی می‌رساند. نامزد وی بعد از گذشت چند سال به سوریه برمی‌گردد و جامعه انتظار دارد تا ریم بدون توجه به گذشته و نبودن هیچ‌گونه احساس تعلق میان او و آلفرد، با وی همراه شده و زندگی مشترک خود را بنا نهد؛ اما ریم در برابر این خواسته مقاومت کرده و در ابتدا سعی می‌کند دلیل دوری این چند ساله را یافته، با طرز تفکر آلفرد آشنا شود و سپس تصمیم درست بگیرد:

«أیعتقد أنني امرأة تافهة إنني دمیة اشتراها بهذا العقد الزائف: الخطبة! دمیة وضعها علی رف من رفوف مکتبته وأهملها وترك الغبار تمحو معالمها ثم دفعه الشوق من جدید إليها، فعاد یلهو بها لأنه

توهم أن الخطبة جعلتها ملكاً له! لأنه توهم أن آراء الجميع تلبس هذه الدمية ثوب الطاعة والانقياد» (الخوري، ۱۹۶۰: ۳۰۱).

از سوی دیگر، تفکرات افراطی زیاد که ناشی از اقامت وی در اروپا و روابط آزادی است که در آنجا تجربه کرده، ریم را برسر دوراهی قرار می‌دهد و نمی‌تواند خود را همچون زنان غربی تصور کند که هیچ ارزشی برای کرامت و شرافت اخلاقی خود متصور نیستند. در نتیجه در روابط با زیاد نیز به شدت به مشکل برمی‌خورد و او را از خود می‌راند:

«قد خيبت ظني، يؤسفني أنك تتصرفين كأمراة عادية. ظننتك متحررة، ظننتك تختلفين عن سائر النساء. نعم ... نسيْتُ أنك فتاة شرقية.» فتاة شرقية؟ ما هذا المنطق؟ وهل المرأة الشرقية وحدها تشعر بالكرامة؟ وهل الشعور بالكرامة عيب؟ وهل يريدني أن أكون كهؤلاء الفتيات الرخيصات الكثيرات اللواتي تعرّف بهن في أوروبا، واللواتي كنّ مثله، يعتبرن الحب لهوا ومادة؟ قلتُ منفعة: نعم أنا شرقية... أنا فخور بكوني شرقية» (همان: ۲۵۸).

نتیجه‌ی این تقابل آشکاری که ریم میان تفکرات زیاد و آلفرد می‌بیند، سبب می‌شود دوباره خود را در مرکز توجه خویش قرار دهد و راهی را انتخاب کند که بتواند به خواسته‌های مشروع و مقبول خود برسد. وی سنت‌ها را به چالش می‌کشد تا راهی برای آزادی خود از قید باورهای نادرست جامعه پیدا کند:

«فجأة ضجّ رأسي بالأسئلة: ما هي التقاليد؟ وأخذتُ أجمع معلوماتي الضئيلة لأجد جوابا لهذا السؤال. ما هي التقاليد؟ كلمة «تقاليد» كما أفهمها أنا، هي نموذج للعيش. عادات، اتفق عليها مجتمع منذ مئات بل ألوف السنين، لكننا الآن في القرن العشرين. لقد تبدل المجتمع، وتغيّرت العقليات، وتطور تفكير شعبنا.. كل شيء تطور إلا التقاليد... هذه التقاليد التي خلقها مجتمع ولى، واتفق عليها أناس تواروا تحت التراب من الوف السنين. ومجتمعنا راض عن هذه التقاليد... نعم... لقد سلا الناس التقاليد التي أحب، ليتمسكوا فقط بالتقاليد التي تقيد حرية الفتاة... حريتي أنا..» (همان: ۱۰۶). بر همین اساس هنگامی که مشاهده می‌کند آلفرد با وجود آگاهی از رابطه‌ی عاطفی او با زیاد، برای وی به عنوان یک انسان این حق را قائل می‌شود که در مورد زندگی‌اش تصمیم بگیرد و حق طلاق را به او می‌دهد، در تصمیم خود برای زندگی با زیاد مردد می‌شود و با وجود خواستگاری مکرر زیاد، سرانجام با نامزد خود همراه می‌شود، زیاد را برای همیشه رها می‌کند و سعی می‌کند در سایه‌ی همراهی با نامزدش به اروپا برود و راهی تازه را برای خود از طریق هنر و شعر باز کند:

«بقيت صامتة، أمضغ آراءه، واتلذذ بطعمهما: «أنت أنسانة... لك حق في الحياة... مثلي تماماً...» «لك حق في الحياة، لك حق في الحياة ما أروع هذه الجملة: أنا إنسانة لي حق في الحياة. هل يتجرأ زياد على التفوه بمثل هذه الجملة؟ هل يسمح له غروره الشرقي بأن يعترف لي بحقي؟ بأن يعترف أنني لستُ قطعة من أثاث البيت؟» (همان: ۳۸۶). ویژگی اصلی داستان الخوري، تمرد آشکار و مهارناپذیر دختران شرقی در برابر باورها و سنت های موروثی جامعه است. رمان «ایام معه» مردان عرب زبانی را نشان می دهد که از تفاهم با زن امروزی ناتوانند. همچنين سيمای زن جدیدی را نشان می دهد که می کوشد تا هویت خود را تثبیت کند. در مقایسه با سيمای رایج زن در آن زمان، شخصیت ریم شخصیت بی مانندی است که بی باکی و نیرومندی زن امروز را نشان می دهد. اما مشکل اینجا است که مردان هنوز نمی توانند زن را به چشم یک جنس همانند خود بنگرند (آلن، ۱۹۹۷: ۱۲۵).

می توان توازن برقرار کردن میان سنت و مدرنیته در جامعه ی مرد سالار در این داستان را روش «نادیا» معرفی کرد. نادیا، زن دایی ریم، به عنوان یک زن روشنفکر و موفق که توانسته تعادل را در برخورد با باورهای سنتی برقرار کند و در کنار آزادی های فردی، به زندگی خانوادگی موفق نیز دست یابد؛ در سرتاسر داستان به عنوان راهنما و گاه مشوق ریم حضور می یابد. وجود او نشانگر علاقه ی الخوري، در برقراری توازن میان سنت و مدرنیته است. نادیا نه به مانند مادر بزرگ ریم، سنتی و در قید باورهای غلط جامعه است و نه مانند ریم، سعی دارد بنیان های فرهنگی و سنتی جامعه را درهم بشکند. در نهایت نیز، وجود وی و راهنمایی هایی که در اختیار ریم قرار می دهد، سبب می شود دختر جوان راه درست را انتخاب کند:

«استنكرت كلماتي ساخرة: أرجوك ريم، أرجوك لا تتكلمي عن هذه العواطف البدائية. هل تشعر فتاة ذكية، مثقفة، بأنها محتاجة إلى حماية رجل؟ ما هذا الكلام؟... ولكن المرأة ضعيفة يا ناديا. أبدا... المرأة الشرقية ضعيفة لأنها مازالت تن تحت سلاسل القيود الثقيلة... لأنها كسلى» (الخوري، ۱۹۶۰: ۲۵۴).

الخوري با نمایش همزمان تجربه ی یک دختر از خود در سایه ی کلیشه های جنسیتی، و تجربه ی آنها از تمرد و عصیان در برابر این سنت ها، به آسیب شناسی تفکرات سنتی جامعه در باب زنان واکنش نشان می دهد و کنار گذاشتن تنبلی و خودآگاهی را راه نجات زنان شرقی از بند و قید تسلط مردان بر آنان می داند. در همین گفتگویی که بین «نادیا» و «ریم» اتفاق افتاده، راهکار نجات زنان نشان داده شده است.

نادیا در این داستان براساس یک برخورد واقع‌گرایانه برای ارتقای شأن زن به عنوان انسان عمل می‌کند؛ عملی که با ایجاد بسترهای اعتلای زنان می‌تواند زمینه‌ساز اعتلای کلیت جامعه شود. توضیح دیگر آنکه نگاه زن مترقی در این داستان آن است که این خود زنان هستند که با برجسته‌ساختن نقاط ضعف یا همان دستاویزهای اعمال قدرت‌های مردانه، عملاً زن را از واکاوی جنبه‌های دیگر وجودی‌شان بازداشته و آنان را مجبور کرده تا زن را به‌عنوان انسانی ضعیف در ذهن و باورشان نهادیه‌سازند. همین زنان می‌توانند با پشت پا زدن به این تفکر، وابستگی مطلق به مردان و راه نجات خود را بیابند.

نتیجه‌گیری

داستان الخوري با انتقاد صریح از باورهای جنسیت‌زده و نادرست جوامع عربی در باب زنان، محدودکردن آزادی عمل آن‌ها در حوزه‌های اصلی زندگی فردی و اجتماعی و به چالش کشیدن کلیشه‌های جنسیتی منسوخ و موروث فرهنگ این جوامع، منطق فرودستی زنان در داخل خانواده و جامعه را متزلزل ساخته است. الخوري، نشان می‌دهد که چگونه زنان با مبارزه و کسب مهارت‌های مختلف در زندگی فردی و اجتماعی، قادر خواهند بود تا در کنار آزادی و استقلال، به کرامت و ارزش‌های خود نیز پایبند باشند. اگر چه در این راه، آسیب‌های روحی و روانی متعددی ممکن است آن‌ها را تهدید کند. نویسنده، با مرکزیت قراردادن جنسیت و مبادی برساخته‌ی آن در قضاوت زنان، به شدت مخالفت کرده و زن را به‌عنوان یک هویت مستقل و موفق ترسیم کرده است.

الخوري با استفاده از شگرد گفتگو و بازنمایی گفتمان شخصیت‌های مختلف داستان، به بازنمایی افکار و آرای مختلف شخصیت‌ها می‌پردازد. گفتگوی ریم (زن آزادی‌خواه و تندرو) با مادر بزرگ خود (زن سنتی و منفعل)، گفتگوی ریم با نادیا (زن میانه‌رو و روشنفکر)، گفتگوی ریم با زیاد (مرد نیمه‌سنتی) و درگیری‌های گاه و بی‌گاه وی با عموی خود (مرد سنتی و تمامیت‌خواه) علاوه بر جذابیت و پویایی داستان، تجلی‌گاه تضارب آرا و افکار در درون داستان شده و تمایل و تلاش شدید دختر در این داستان برای همراهی با مبانی مدرنیته در چند میدان مختلف نمود یافته است.

کولیت الخوري، با نام‌بردن از شخصیت‌های مختلف داستان و نشان‌دادن میزان سنتی یا مدرن بودن تمایلات آن‌ها، به این نکته اشاره می‌کند که چگونه لایه‌های مختلف جامعه، در حال جدال برای اثبات یا نفی پاره‌ای از ارزش‌ها و الگوهای رفتاری است. در این میان، نشان‌دادن چهره‌ی زنان و دخترانی که به‌طور کامل در سایه‌ی فرهنگ مردسالار جامعه، دچار رکود و حالت انفعال شده‌اند،

برای مخاطب بسیار دردناک تر است. الخوري، زنان را به مبارزه با باورهای محصورکننده‌ی حاکم بر جامعه فراخوانده و آن‌ها را به بازیابی هویت مستقل زنان فرا می‌خواند. نکته‌ی قابل توجه، تقابل دو دیدگاه است؛ یکی زن مطیع و دارای گفتمان مردسالار و دیگری زنی که دارای تفکری مستقل و اندیشه‌ی فرهنگ برابر که در داستان تفاوت این دو گرایش به خوبی نمایش داده شده است و میزان محدودیت و بحران هویتی زنان را نشان می‌دهد.

پی‌نوشت‌ها

1. sex

منابع و مأخذ

- آلن، روجر، (۱۹۹۷)، *الرواية العربية*، ترجمه: حصة حنيف، بيروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- آبوت، پاملا و والاس، کلر، (۱۳۸۱)، *جامعه‌شناسی زنان*، ترجمه: منیژه نجم عراقی، تهران: نشر نی.
- خمسه، اکرم (۱۳۸۳)، «بررسی طرح‌واره‌های نقش جنسیتی و کلیشه‌های فرهنگی در دانشجویان دختر»، *مطالعات زبان*، شماره‌ی ۶: ۱۳۴-۱۱۵. DOI: 10.22051/JWSPS.2004.1311
- الخوري، کولیت (۱۹۶۰)، *ایام معه*، الطبعة الثالثة، بيروت: المكتب التجاري للطباعة والتوزيع والنشر.
- رحمانی، اسحاق و متحد، شیوا، (۱۳۹۷)، «دیالکتیک سنت و مدرنیته در رمان‌های جزیره سرگردانی و ذاکرة الجسد»، *ادب عربی*، سال ۱۰، شماره ۱: ۱۳۱-۱۱۶. DOI: [10.22059/JALIT.2018.137369.611371](https://doi.org/10.22059/JALIT.2018.137369.611371)
- صلیبا، جمیل، (۱۹۸۲)، *المعجم الفلسفي*، بيروت: دارالكتاب اللبنانی.
- عصدا نلو، حمید (۱۳۸۶) *آشنایی با مفاهیم جامعه‌شناسی*، تهران: نشر نی.
- فرانزوی، استیون (۱۳۸۶) *روانشناسی اجتماعی*، ترجمه: مهرداد فیروزبخت و منصور قنادان، تهران: خدمات فرهنگی رسا.
- فریدمن، جین، (۱۳۸۱) *فمینیسم*، ترجمه فیروزه مهاجر، تهران: آشیان.
- گروثرز، چارلز، (۱۳۷۴)، *جامعه‌شناسی مرتن*، ترجمه زهره کسای، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۲) *از جنبش تا نظریه‌های اجتماعی، تاریخ دو قرن فمینیست*، تهران: پژوهش شیرازه.
- مک دانل، د (۱۳۸۰) *مقدمه‌ای بر نظریه‌های گفتمان*، ترجمه: حسینعلی نودری، تهران: نشر فرهنگ گفتمان.
- موزر، کارولین (۱۳۷۲) «برنامه‌ریزی برحسب جنسیت در جهان سوم، نقش زنان در توسعه»، *روشنگران*: ۶۱-۱۲۳.
- نیچه، فردریک (۱۳۷۵) *فراسوی نیک و بد*، ترجمه: د آشوری، تهران: خوارزمی.
- ویر، مارکس (۱۳۸۴) *اقتصاد و جامعه*، ترجمه: عباس منوچهری، تهران: سمت.
- هام، مگی و گمبل، سارا، (۱۳۸۲) *فرهنگ نظریه‌های فمینیستی*، مترجم نوشین احمدی خراسانی و فرح قره داغی، تهران: نشر توسعه.

النقد الثقافي لدور القوالب النمطية الجنسانية في قيود المرأة (دراسة رواية "أيام معه" لكوليت خوري، نموذجاً)

بيمان صالح¹

هدية جهاني^{2*}

احسان مصطفى پور³

المُلخَص

إن دراسة القوالب النمطية الجنسانية في المجتمعات التقليدية، بالإضافة إلى إبراز عدم المساواة بين المرأة والرجل في المجتمع، تؤدي أيضاً إلى تفسير القيود التي أوجدتها قواعد التقاليد والمفاهيم الخاطئة حول سلوك المرأة في الأسرة والمجتمع. أكثر ما يغذي القوالب النمطية الجنسانية هو الثقافة وبهذه الطريقة، في مجال الثقافة، نشأت فجوة بين الجنسين في المجتمع ومنحت الحقوق الرئيسية والامتيازات الخاصة للرجل. في رواية "أيام معه" من خلال انتقادها للصور النمطية الجنسانية للمجتمع السوري، جعلت كوليت الخوري من مشاكل المرأة محور نضالاتها. وقد حاربت المعتقدات التقليدية القائمة على الجنس. تحاول هذه المقالة تحليل القصة المذكورة - بناءً على الصور النمطية للجنسين مع أهم المفاهيم في مجال النوع الاجتماعي، واستخداماً للمنهج الوصفي التحليلي - عبر تمثيل الصراع ومواجهة المعتقدات الخاطئة والتقليدية حول المرأة بمفاهيم جديدة وأسس الحدائث وللإجابة على هذا السؤال، كيف انتقدت الخوري بنشاط المعتقدات التقليدية للثقافة العربية وهل أثبتت قدرة المرأة على استعادة هويتها البشرية؟ انتقاد المعتقدات التقليدية الخاطئة، ومعاناة المرأة في المجتمعات الشرقية، وضرورة وعي المرأة بالذات في بيئة غير متكافئة بين الجنسين، والصراع بين الأسس الفكرية للمرأة التقليدية والحديثة هي من أهم الموضوعات التي أثارها الخوري في روايتها. في النهاية، توصلت المقالة إلى استنتاج مفاده أن المجتمع الشرقي يعاني من القوالب النمطية الجنسانية المقيدة. وفي مثل هذه الحالة، من الضروري أن تكتسب المرأة الوعي الذاتي والابتعاد عن المنظور الجنساني.

الكلمات الدلالية: النقد الثقافي، الصور النمطية للجنسين، الرواية العربية، كوليت الخوري، أيام معه.

¹ - أستاذ مشارك في اللغة العربية وآدابها بجامعة إيلام

² - دكتوراه في اللغة العربية وآدابها بجامعة الرازي

³ - عضو هيئة تدريس بجامعة شهيد محلاتي في قم